

KANMILDIG-HOVU (E 62) YAZITI VE ESKİ TÜRKLERDE MASKE KÜLTÜRÜ

Nurdin USEEV*

Geliş Tarihi: Nisan, 2018

Kabul Tarihi: Haziran, 2018

Öz

Bu makalede Yenisey Yazıtlarından Kanmıldig-Hovu (E 62) Yazıtı ele alınarak üzerinde okuma ve anlamlandırma önerisi yapılmıştır. Çalışma sonucunda araştırma ve incelemeye konu olan yazıttaki bazı kelimelerin daha önce yanlış okunduğu ya da yanlış anlaşıldığı tespit edilerek uygun olduğu düşünülen okunuşlar ve anlamlandırmalar önerilmiştir. Özellikle ‘yüz y(a)p(ı)g k(a)η(ı)m (yüzü kapalı babam)’ tabiri ile yüzü kapatılarak gömülen bir şahısın verildiği, onun yüzünün de maske ile örtüldüğü ileri sürülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Yenisey Yazıtları, Kanmıldig-Hovu (E 62) Yazıtı, maske, mezarlık.

THE KANMILDIG-HOVU (E 62) INSCRIPTION AND OLD TURKS MASK CULTURE

Abstract

In this article, Kanmıldig-Hovu (E 62) inscription from the Yenisey inscriptions is proposed on to read and make sense of. End of study understood that some of the words of epigraph, which is the subject for research and study read or misunderstood wrong before. And have been suggested considered suitable explanations and readings. In particular, it was suggested that with the phrase ‘yüz y(a)p(ı)g k(a)η(ı)m (face closed dad)’ was given a person who was buried with his face closed and his face was covered with a mask.

Keywords: Yenisey inscriptions, Kanmıldig-Hovu (E 62) inscription, mask, cemetery.

Giriş

Yenisey Yazıtları, Orhun Yazıtları’na oranla metin itibarıyla daha kısa ve daha yalın; şekil itibarıyla da daha gösterişsizdir. Satır sayıları 1-20 arasında değişen bu eserlerin büyük bir kısmında ortak bir üslubun, ortak bir ifade tarzının olduğu dikkati çeker. Aynı yaşayış ve inanın ürünü olan bu yazıtların birçoğu, kağıtlara, boy beylerine, kumandanlara ve hayatta iken zenginliği veya saygın kişiliğiyle ön plâna çıkmış kişilere ait “veda nutku” / “ayrılık metni” niteliğindedir. Son derece yalın ancak samimi, (zaman zaman şiirsel) ifadeleri / cümleleri içeren bu metinler, genelde adına yazıt dikilen (ölen) kişinin “bakış açısı”yla yazılmıştır. Yenisey Yazıtlarının metinlerinde kimliğini (adını, unvanını, boyunu) belirten “olay kahramanı”nın / “hatib”in ailesine, yakınlarına, boyuna... seslenerek âdeta ömrünün muhasebesini yaptığı, onlara

* Dr.; Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan, nuruseev@gmail.com.

gelecekle ilgili öğütler verdiği ve onlardan ayrılmış olmanın üzüntüsünü dile getirdiği görülür (Alyılmaz, 2007: 17).

Bugünlerde sayısı 200'e ulaşan Köktürk harfli Yenisey Yazıtları içerik genişliği açısından Orhun Yazıtları'na göre fakir olsa da bazı konularda, özellikle cenaze merasimleri, Eski Türk aile yapısı, bazı inanç hususları bakımından Eski Türkçe ile yazılmış en önemli kaynaklardandır. Örneğin, Çin kaynaklarındaki Yenisey Kırgızlarının yetişkin olan erlerinin başkalarından farklı olmak için yüzlerini karayla boyadıkları bilgisi Yenisey Yazıtlarından Eerbek I Yazıtı'nda (E 147) **kara bol-** birleşik fiili ile verilmektedir (Useev, 2013; Alyılmaz, 2013: 1-26).

Bu makalemizde Kanmıldığ-Hovu (E 62) Yazıtı'nı yeniden okuyarak söz konusu yazıttaki '**yüz yapıg** (*yüzü kapalı*)' ibaresinin etnografik anlamını açıklamaya çalışacağız.

1. Kanmıldığ-Hovu (E 62) Yazıtı'nın Önceki Okunuşları

1,7 metre yüksekliğinde, 32-37 cm genişliğinde olan anıtın güney yüzüne yazılan bir satırdan oluşan Kanmıldığ-Hovu (E 65) Yazıtı 1962 yılında E. B. ÇADAMBA tarafından Kanmıldığ-Hovu arazisinde bulunmuştur. Yazıt günümüzde bulunduğu yerdedir. Tarihi süreçte oldukça tahribata uğrayan yazıtın sadece güney yüzündeki bir satır okunabilmektedir (Çizim 1, Foto 1).

Yazıt üzerinde Z. B. ARAGAÇI, D. D. VASİLYEV, N. USEEV, N. BAZILHAN ve E. AYDIN okuma ve anlamlandırma çalışmaları yapmışlardır.

a) Söz konusu yazıtı ilk olarak okuyan Z. B. ARAGAÇI yazıtın transliterasyonunu '*...yuk. çuk ruņu yüz ypg knmszma*' şeklinde yapmıştır. Bu harfleri de '*...yok çok uruņu yüz yapıg kanım, sizime*' diye okuyarak '*...yok. Buncuklu bayrak, yüzü kapalı hanımdan (bir başka deyişle, gömülürken yüzü örtü ile kapatılan merhum hanımdan), sizlerden....*' şeklinde anlamlandırmıştır (Aragaçi, 1963: 253).

b) D. D. VASİLYEV'in eserinde Kanmıldığ-Hovu (E 62) Yazıtı '*...j²uq:çuq:r¹un³u:jüz:j¹ig:qn³m:s²zme*' şeklinde transliterasyonlanmıştır (Vasilyev, 1983: 34).

c) E. AYDIN, söz konusu yazıtı '*...yük¹ çuk? <u>ruņu yüz ayıg? Kañım esizim e'* şeklinde okumuş ve '*... yük Çuk Uruņu'yum. Yüz (kere) saygıdeğer babam, ne yazık!*' diye anlamlandırmıştır (Yıldırım, Aydın ve Alimov, 2013: 145-146).

e) N. BAZILHAN, yazıtı '*Buqaçuq : uruņu Jüz Yapıy : aqañım : esizime*' diye okuyarak '*Bukaçuk'un nesli, Yüz Yapıg babam, sahipsiz kalan*' şeklinde anlamlandırmıştır (<http://bitig.org/?lang=r&mod=1&tid=2&oid=56&m=1>).

Yukarıda verdiğimiz okuma ve anlamlandırma denemelerinden gördüğümüz gibi bazı harf kümeleri bilim adamlarının tamamı tarafından benzer okunsa da bazı harf kümeleri farklı şekilde okunmuştur. Bununla birlikte harfler doğru okunduğu hâlde yanlış anlamlandırılan durumlar da vardır. Aşağıda kendi okuyuşumuza ve anlamlandırmamıza dayanarak söz konusu yazıtın üzerinde duracağız.

2. Kanmuldıg-Hovu (E 65) Yazıtı Üzerinde Okuma ve Anlamlandırma Denemesi

Yazıtın aslı: ⚡⚡⚡:⚡⚡⚡:⚡⚡⚡⚡⚡⚡⚡⚡⚡⚡⚡⚡⚡⚡⚡⚡

Yazıtın harf çevrimi: e/a m z s²: m η k¹: g¹ p y¹ z ü/ö y² u/o η u/o r¹: k¹ u/o ç k¹ u/o y²...

Yazıtın okunuşu: ...yok. Çok urunu, yüz y(a)p(1)g k(a)η(1)m, esizim e.

Yazıtın tercümesi: ... yok. Püsküllü bayrak, yüzü kapalı babam, değerlim hey!

⚡⚡ – yok (yok)

Bu harfler kümesinde Köktürk yazısının imlasına aykırı gelen ancak Yenisey ve Altay Yazıtları'nda görülen bir durum görülmektedir. Yani ünsüz sesleri gösteren harflerin kalın ve ince varyantları karıştırılmıştır. Daha netleştirirsek kalın **o / u** ünlülerini gösteren **⚡** ve kalın ünlülerle geçen **k** sesini bildiren **⚡** harflerine uygun olarak **y** sesi için **⚡** harfi kullanılması gereken ince ünlülerle geçen **η** harfi kullanılmıştır. Bilindiği gibi Köktürk yazısındaki 20 harf 10 ünsüz sesin biri art (kalın), biri de ön (ince) şeklini göstermektedir. Yani kalın ünsüz işaretleri art ünlülü kelimelerin, ince ünsüz işaretleri de ön ünlülü kelimelerin yazımında kullanılır (Tekin, 2008: 9-10). Ancak Hemçik-Çirgaakı (E 41) ve Yabogan (A 84) gibi Güney Sibirya Yazıtları'nda bu kuralın korunmadığı görülmektedir (Useev, 2011: 389; Useev, 2017: 120). Bundan dolayı **⚡⚡** harfler kümesini Z. B. ARAGAÇI'yi takiben *yok* anlamına gelen **yok** kelimesi olarak okumak eğilimindeyiz. Bu kelime silinmiş olan cümlemin yüklemi olabilir.

⚡⚡ – çok (püskül)

Bu harfler kümesi bütün bilim adamları tarafından **çok** şeklinde okunmuştur. Ancak anlamlandırılmasında farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, N. BAZILHAN ile E. AYDIN, ele alınan kelimeyi kişi adının bir ögesi olarak anlamlandırırken Z. B. ARAGAÇI, *püskül* diye tercüme etmiştir. Bize göre söz konusu kelime daha sonraki **uruğu** kelimesi ile birlikte ele alınması gerekmektedir. N. BAZILHAN ile E. AYDIN'ın düşündükleri gibi bir kişi adı da olabilir. Ancak **çok** kelimesi *Divanu lugat 'it-Türk'*te *kötü, alçak* anlamına 'çok er (*kötü, alçak adam*)' gelmektedir (DLT, III, 130). Bundan dolayı **çok** kelimesinin - Z. B. ARAGAÇI'nin önerdiği gibi - *püskül* anlamına geldiğini düşünmekteyiz. Çünkü Kırgız Türkçesinde bu anlamda varlığını korumuştur. Yani söz konusu kelime Kırgız Türkçesinde daha ziyade halk

edebiyatı ürünlerinde, destanlarda ‘**çok belboo** (*püsküllü bel bağı*)’ gibi kalıp ifadelerde geçerek *püskül* anlamına gelmekte ve daha çok iktidardaki insanların mevkisini gösteren bir simge olarak kullanılmaktadır (Yudahin II, 1985: 365).

𐰽𐰺𐰸 – (u)ruğu (bayrak)

Yazıtı ele alan bilim adamlarının tamamının **uruğu** şeklinde okuduğu bu kelime Yenisey Yazıtları’nda *bayrak* anlamına gelmektedir (Malov, 1952: 111; Nadelyayev vd. 1969: 615). Bize göre söz konusu kelime Z. B. ARAGAÇI’nin yaptığı gibi **çok** kelimesi ile birlikte ele alınarak *püsküllü bayrak* şeklinde tercüme edilmesi gerekmektedir.

𐰽𐰺 – yüz (yüz, sima)

Yüz şeklinde okunmasında hiç şüphe olmayan bu kelime E. AYDIN tarafından sayı; N. BAZILHAN tarafından da kişi adı ögesi olarak açıklanmıştır. Z. B. ARAGAÇI ise *yüz, sima* şeklinde tercüme etmiştir. Biz de onun okuyuşunu kabul etmekteyiz.

𐰽𐰺 – y(a)p(ı)g

Z. B. ARAGAÇI ile N. BAZILHAN tarafından **yapıg** şeklinde okunan bu harfler kümesini E. AYDIN, **ayıg** olarak okumaktadır. Ancak kendi okuyuşunun şüpheli olduğunu soru işareti ile belirtmiştir. Gerçekten de E. AYDIN’ın **ı** ünlüsü olarak açıkladığı harf, **p** sesini yansıtan **𐰽** harfidir. Dolayısıyla **𐰽𐰺** harfler kümesinin **yapıg** şeklinde okunması gerektiğine katılıyoruz. N. BAZILHAN, ele alınan kelimeyi **yüz** kelimesi ile birlikte kişi adı olarak açıklamaktadır. Gerçekten de Eski Uygurcada **yapıg** şeklinde bir kişi adı bulunmaktadır (Nadelyayev vd. 1969: 236). Ancak Eski Uygurlarda kişi adı olarak kullanılan bu kelime Eski Uygurcada dinî bir terim olan ve beş duyuyu bildiren **yapıg** kelimesi ile ilişkili olabilir. Dolayısıyla **yüz** kelimesi ile birlikte mantıklı bir anlama sahip olmaması ve Kök Tanrı’ya inanan Yenisey Kırgızlarında kullanılma ihtimalinin çok düşük olması bu görüşü zayıflatmaktadır. Bize göre Z. B. ARAGAÇI’nin anlamlandırması, yani *kapalı, örtülü* şeklinde tercüme etmesi doğrudur. Eski Türkçede *ört-, kapa-* anlamına gelen **yap-** fiili bulunmakta; bu fiilden türeyen ve *kapan-, örtün-* anlamlarına gelen **yapın-** fiili de kullanılmaktadır (Nadelyayev vd. 1969: 235-236). Zaten Eski Uygurcadaki **yapıg** sözcüğü, **yap-** fiiline fiilden isim yapım ekinin (**-IG**) getirilmesi ile oluşturulmuş bir kavram işaretidir. Bu sebeple de ele alınan harfler kümesini *kapalı, örtülü* anlamına gelen **yapıg** ismi olarak okumamıza hiç engel yoktur.

»» – k(a)ŋ(ı)m (babam)

Bu harfler kümesi *babam* anlamına gelen **kaŋım** kelimesi olarak okunmaktadır. Hem Z. B. ARAGAÇI hem de E. AYDIN bu şekilde okumuşlardır. Farklı bir biçimde, **akanım** şeklinde okuyan N. BAZILHAN da *babam* diye anlamlandırmıştır.

»» – (e)s(i)z(i)m

Değerli anlamına gelen **esiz** köküne +**im** I. şahıs teklik iyelik ekinin getirilmesiyle oluşan ve *değerlim* anlamına gelen **esizim** kelimesi kendisinden önceki **kaŋım** kelimesi ile verilen babayı nitelemektedir¹.

Böylece yazıtın tamamını ‘...yok. Çok urunu, yüz y(a)p(ı)g k(a)ŋ(ı)m, esizim e’ şeklinde okuyarak ‘...yok. Püsküllü bayrak, yüzü kapalı babam, değerlim hey!’ diye tercüme edebiliriz. Z. B. ARAGAÇI, bu cümle ile gömülürken yüzü örtü ile kapatılan kişinin anlatıldığını düşünmektedir (Aragaçi, 1963: 253). İşte yazıtı yazan şahısın vefat eden babasının yüzünün ne ile örtüldüğünü anlamak için Güney Sibiry Türklerinin, Yenisey Kırgızlarının ölü gömme geleneklerini gözden geçirmemiz gerekmektedir.

3. Yüzü Kapalı Baba veya Eski Türklerde Maske Geleneği

Bilindiği gibi I-VI. asırlarda Güney Sibiry’da oturan Türk boylarına, Yenisey Kırgızlarına ait mezarlıklara vefat eden insanı temsilen koyulan mankenin / tulun yüzü alçı taşından yapılmış maske ile kapatılmıştır. Bazı maskelerin üzerinde dövme usuluyla yapılmış insan resimleri de vardı. Bu resimler vefat eden şahsı yansıtıyordu (Bernştam, 1998: 215; Hudyakov, 1995: 64). S. V. KİSELYEV, bu maskelerin babalar kültürünü yansıttığını düşünmektedir (Kiselyev, 1951: 454). Bu maskelerin bazıları vefat eden şahısın yüzünden çıkarılmıştır (Evtyuhova, 1948: 6). Maskelerin üzerine mavi ve kırmızı boya ile alınna, çehresine çizimler / dövmeler yapılmıştır (Evtyuhova, 1954: 200) (Foto 2). Bize göre Kanmıldıg-Hovu (E 65) Yazıtı’nda yüzünün kapatıldığı belirtilen şahısın yüzü işte bu maske ile örtülmüş olabilir. Neden bu belirtilmiştir? L. A. EVTYUHOVA, bazı mezarlıklardaki mankenlerde, hatta aynı mezarlığa yerleştirilen mankenlerin bazılarında maskelerin olmadığını ifade etmekte; bunların da sıradan insanlara, kölelere ait olduğunu düşünmektedir (Evtyuhova, 1954: 200). Buna göre mankenine maskenin konulması insanlar için onurlu bir işti. Bundan dolayı ele alınan yazıtta yazıtı yazan şahıs, babasının yüzünün örtüldüğünü, yani mankenine

¹ Bu kelime hakkında bilgi için bk.: ALİMOV, R. (2013). Eski Türk Runik Metinlerdeki Esiz Üzerine, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 49, s. 17-38; USEEV, N. (2008). Yenisey Yazıtlarındaki Acınma Ünlemleri, *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Türk Dili Kurumu, Ankara 2008, 20-25 Ekim, s. 4405-4415; TEKİN, T. (1964). On a Misinterpreted Word in the Old Turkic Inscriptions, *UfJb* 35, p. 134-144; ORINBAY, B. (2004). Köne Türki Cazba Eskertişterindegi Esiz, *Yıta Sözderiniğ Magınası, Köne Türki Cazularınığ Zertelüi: Büğünü men Bolaşığı (Döngelek Üstel Materiyaldarı)*, Astana, s. 70-77.

maskenin konulduğunu belirterek bununla gurur duymaktadır. Bu görüşümüzün gerçeğe uygun olabileceğini destekleyen bir bilgi de Kara-Sug (E 9) Yazıtı'nda bulunmaktadır. 1888 yılında J. R. ASPELİN başkanlığındaki Fin heyeti tarafından bulunan Kara-Sug (E 9) Yazıtı'nın üçüncü satırı '...nda b(e)ñüsü yok (e)rm(i)ş. Y(a)l(a)ñ yüzl(ü)g... (...nda ebedî taşı yokmuş. Yalın yüzlü ...)' şeklindeki cümleden oluşmaktadır (Foto 3). Büyük bir ihtimalle bu cümlede birisinin ebedî taşının olmadığı, yani hürmetine yazıtın dikilmediği anlatıldıktan sonra, onun yalın yüzlü olduğu / gömüldüğü belirtilmektedir. Bize göre bu cümledeki 'y(a)l(a)ñ yüzl(ü)g (yalın yüzlü)' tabiri ile yüzü yalın, bir başka deyişle yüzüne maske konulmadan gömülen birisi verilmektedir. Bunu ondan önceki '...nda beñüsü yok ermiş (...nda ebedî taşı yokmuş)' tabiri kanıtlamaktadır. Çünkü burada aynı şahısın ebedî taşının olmadığı ifade edilmektedir. Herhalde uzakta vefat eden bir şahıs için dikilen bu yazıtta onun öldüğü yerde anıtının dikilmediği ve yalın yüzlü, yüzüne maske konulmadan gömüldüğü anlatılmaktadır. Nasıl olduğu hâlde Kara-Sug (E 9) Yazıtı'ndaki 'y(a)l(a)ñ yüzl(ü)g (yalın yüzlü)' tabiri Kanmıldıg-Hovu (E 65) Yazıtı'ndaki 'yüz y(a)p(ı)g k(a)ñ(ı)m (yüzü kapalı babam)' tabiri ile tezat oluşturmakta; yalın yüz ile örtülü yüzün Eski Türklerdeki maske kültürü ile ilişkili olabileceğini düşündürmektedir.

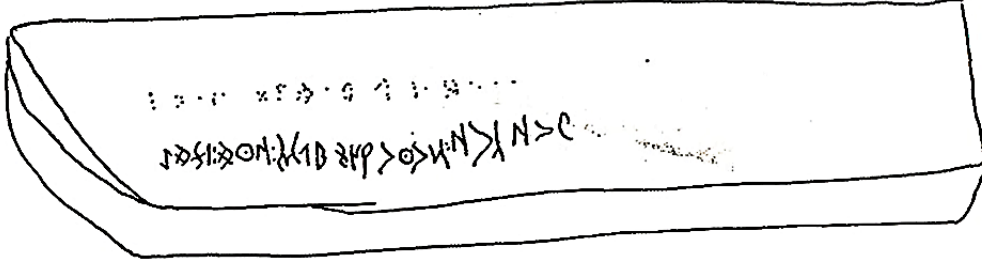
Sonuç ve Öneriler:

Türklerin V-X. asırlardaki dilini, hayatını, inancını, kültürünü, tarihini bugünlere taşıyan Köktürk harfli yazıtlar Türk uygarlığının en büyük değerlerindedir. Dolayısıyla bu yazıtların her biri, her satırı, her kelimesi incelenmeli; arkeoloji, halk bilimi, tarih vd. bilimlerin sonuçlarıyla karşılaştırılarak her zaman gözden geçirilmelidir. Bu bağlamda Kara-Sug (E 9) Yazıtı konunun ilgilileri tarafından yeniden ele alınmalı; bundan sonra yapılacak yayınlarda söz konusu yazıtta geçen 'yüz y(a)p(ı)g k(a)ñ(ı)m (yüzü kapalı babam)' tabirinin yüzü kapatılarak gömülen bir şahıs ile ilgili olduğu, onun yüzünün de maske ile örtüldüğü görüşü belirtilmelidir.

Kaynaklar

- ALYILMAZ, C. (2007). *(Kök)türk Harfli Yazıtların İzinde*. Ankara.
- ALYILMAZ, C. (2013). (Kök)türk Harfli Eski Türk Yazıtlarının Kırgızlar Açısından Önemi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, <http://www.tekedergisi.com/>, 2/4, 1-26.
- ARAGAÇI (ÇADAMBA) Z. B. (1963). Novıye Epıgrafıçeskiye Nahodki v Tuve, *Uçenıye Zapıski TNİİYLİ*, Vıpusk 10, 253.
- BERNŞTAM, A. N. (1998). *İzbrannıye Trudı po Arheologii i İstorii Kırgızov i Kırgızstana II*. (yay. haz. K. TAŞBAEVA ve L. VEDUTOVA), Bişkek.
- DLT: *Divanı Ligat-it-Türk Tercümesi I, II, III, IV* (çev. Besim Atalay), 1998, 4. Baskı, Ankara.
- EVTYUHOVA, L. A. (1948). *Arheologiçeskiye Pamyatniki Yeniseyskih Kırgızov (Hakasov)*. Abakan.

- EVTYUHOVA, L. A. (1951). Yujnaya Sibir v Drevnosti, *Po Sledam Drevnih Kul'tur. Ot Volgi do Tihogo Okena*. Moskova, 193-224.
- HUDYAKOV, Yu. S. (1995). *Kırgızı na Prostorah Azii*. Bişkek.
- KİSELEV, S. V. (1951). *Drevnyaya İstoriya Yujnoy Sibirii*. Moskova-Leningrad.
- MALOV S. Ye. (1952). *Yeniseyskaya Pismennost Tyurkov*. Moskova.-Leningrad.
- MERT, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes Tariyat Şine Us*. Ankara: Belen Yayınları.
- MERT, O. (2015). *Köli Çor Yazıtı ve Anıt Mezar Kompleksi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- NADELYAYEV V. M. vd., (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad.
- TEKİN T. (2008). *Orhon Yazıtları*. (3. Baskı), İstanbul.
- USEEV, N. (2011). Hemçik-Çirgaaki Yazıtı Üzerinde Yeni Okuma ve Anlamlandırma Teklifleri. *Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290 Yılı (720-2010) Sempozyumu From Ötüken to Istanbul, 1290 Years of Turkish (720-2010) 3-5 Aralık 2010, İstanbul / 3th-5th December 2010* (ed. M. ÖLMEZ, P. ZIEME, M. S. KAÇALİN ve E. AYDIN), İstanbul, 379-396.
- USEEV, N. (2013). Kara Bol- Birleşik Fiilinin Anlamı Üzerine Ya da Eski Türklerde Yetişkin Olmak. *Bengü Belek, Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* (ed. B. GÜL), 451-455.
- USEEV, N. (2017). Altay Yazıtlarından Yabogan (A 84) Yazıtı ve Köktürkçe Vefeyat, At Tasvirî Formülleri. *BELLETEN Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, 65(1), 105-128.
- VASİLYEV, D. D. (1983). *Korpus Tyurkskih Runičeskih Pamyatnikov Basseyna Yeniseya*. Leningrad.
- YILDIRIM, F. AYDIN, E. ALİMOV, R. (2013). *Yenisey - Kırgızistan Yazıtları ve İrk Bitig* (yay. haz.: M. ÖLMEZ), Ankara.
- YUDAHİN, K. K. (1985). *Kırgızsko-Russkiy Slovar' II*. Frunze: Kırgız Ansiklopedisi Yayınları.

Ekler

Çizim 1: Kanmıldıg-Hovu (E 65) Yazıtı'nın çizimi (N. BAZILHAN)

Foto 1: Kanmıldıg-Hovu (E 65) Yazıtı'nın resmi (D. D. VASİLYEV)

Foto 2: Uybat aatas Mezarlığı'ndan çıkarılan maske (L. A. EVTYUHOVA)

Foto 3: Kara-Sug (E 9) Yazıtı (N. BAZILHAN)